

СТАЛІНСЬКІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ОСВІТЯН ХЕРСОНЩИНИ

У статті проаналізовано найновіші дослідження проблеми масових сталінських репресій на Херсонщині стосовно вчителів та викладачів вишів. Розглянуто резонансну справу СВУ у її регіональному втіленні у м. Херсоні. Проаналізовані типові звинувачення провінційних вчителів та прояви фабрикування слідчих справ регіональними відділами НКВС.

Ключові слова: репресії, контрреволюційна діяльність, вчитель, справа СВУ, НКВС.

The article analyzes the latest research on the problem of mass Stalinist repressions in the Kherson region regarding teachers and university lecturers. The high-profile case of ULU in its regional embodiment in the city of Kherson is considered. Typical accusations of provincial teachers and manifestations of fabrication of investigative cases by regional departments of the PCIA were analyzed.

Key words: repression, counter-revolutionary activity, teacher, ULU case, PCIA.

Серед жертв сталінського режиму важливе місце займали освітяни – шкільні вчителі та викладачі вишів, які становили загрозу в силу професійних якостей. Саме педагоги формували світогляд української молоді, впливали на суспільно-політичні настрої, мали авторитет у громадах, особливо у сільській місцевості. Тому недовіра до них існувала у правлячих колах можна сказати на офіційному державному рівні, їх діяльність завжди пильнувалася.

З іншого боку – сама освітня сфера була для радянської влади стратегічно важливою, адже дозволяла втілювати офіційну пропаганду у кожному навчальному закладі, попереджаючи таким чином майбутні вияви непокори, розширюючи коло прибічників та формуючи нове покоління радянської ідеологізованої молоді, якою було б легко керувати і яка б безболісно засвоїла певний набір необхідних установок ще у шкільному віці [1, с. 59].

В освітянському середовищі найдовше зберігалась національна пам'ять та потенціал збереження українських культурних цінностей. Тому вчителі та викладачі постійно перебували під пильним наглядом органів НКВС, що у результаті спричинило репресії і в цьому середовищі.

На Півдні України переслідування та репресії стосовно освітян розпочалися набагато раніше масового сталінського терору, приблизно з кінця 1920-х років є сенс говорити про систематичність таких переслідувань. Але все ж таки у 30-х роках ХХ століття репресії стали масовими. Звинувачення освітян еволюціонували від «куркульського походження» та «петлюрівщини» до «українського буржуазного націоналізму», «троцькізму», «контрреволюційної діяльності».

Однією з найгучніших справ на Херсонщині на початку 30-х років стали арешти української інтелігенції у справі «Спілки визволення України». Як відомо, процес у справі «СВУ» відбувся у 1930 році у Харкові, де були заарештовані та засуджені до різних термінів позбавлення волі 45 видатних діячів науки та культури. На регіональному рівні ограни НКВС почали фабрикувати справи так званих «місцевих осередків», у результаті чого було репресовано близько 30 тисяч осіб. Особливості справи «СВУ» на Херсонщині досліджував херсонський науковець В. Павленко [3; 4]. Він виявив кримінально-слідчі справи у місцевому архіві СВУ, які стосувались арештів освітян саме у контексті обвинувачень по справі «СВУ». Аналізуючи ці справи, автор звернув увагу на ознаки фальсифікації у справах, зміну нумерації сторінок, що свідчить про можливе вилучення із

справ матеріалів, які не були вигідні обвинуваченню або хоч якось дискредитували їх дії [3, с. 110].

Другою цікавою особливістю справ, на якій наголошує В. Павленко – це особистості співробітників Одеського сектору ОДПУ в Херсоні, які вели слідство. Один із них – О. Лукін, який був не лише «співробітником ЧК», а й був відомий як письменник та сценарист гостросюжетного пригодницького жанру [3, с. 112]. Цілком можливо, що саме у 30-ті роки він відпрацьовував сюжети майбутніх творів та розвивав свою фантазію шляхом фабрикування неіснуючих злочинів, скоєних учасниками неіснуючих організацій. Літературних хист слідчих, на думку В. Павленка, чітко простежується у справах репресованих: «протоколи допитів, свідчення та інша документація оформлені грамотно, їх вирізняє літературна російська мова, гарний стиль викладу, який схожий в показаннях всіх звинувачуваних» [3, с. 113].

Стосовно звинувачуваних у цій справі, то це переважно викладачі Херсонського інституту народної освіти, які вимушено написали зізнання у існуванні та приналежності до «контрреволюційної організації» на Херсонщині. Один з обвинувачених – Мирненко О.Н., викладач, у своїх свідченнях висловлює каяття і готовність співпрацювати зі слідством. Привертає увагу той факт, що арешт Мирненка О.Н. відбувся у лютому 1931 року, зізнання датується 5 червня 1931 року, а готовність співпрацювати зі слідством підписана 29 липня 1931 року. Закономірно виникає питання про 5 місяців перебування під арештом. В. Павленко зазначає, що у справі немає жодних відомостей про слідчі дії за цей період та про умови утримання О. Мирненка під вартою [3, с. 115], але можна здогадатися, що увесь цей час викладач перебував під тиском слідства та скоріше за все піддавався тортурам, результатом яких і стало його зізнання.

Сам зміст зізнання О. Мирненка не передбачав складу злочину, адже він визнавав тільки діяльність спрямовану на розвиток української освіти і науки, що повністю співпадало із завданнями політики коренізації 20-х років, але на початку 30-х ці дії вже вважалися злочинними. Можливо тому і вирок, який отримали більшість звинувачених, був надзвичайно м'яким, як для радянської репресивної системи – 3 роки ув'язнення умовно. Але нова хвиля терору, дозволила органам НКВС повторно притягнути до відповідальності звинувачених у справі «СВУ», тим більше, що вони вже мали так би мовити «пляму на репутації». Тож у 1937 році був заарештований інший учасник «контрреволюційної організації» – З.В. Легенький, доцент Херсонського інституту народної освіти. Свого часу у 1932 році він був звільнений за відсутністю складу злочину. У 1937 році він був розстріляний [4, с. 116]. В. Павленко наголошує, що подальша доля О. Мирненка невідома, цілком можливо його спіткала доля його колеги у 1937 році.

Також у контексті репресій проти освітян показовою є справа з викриття учительської контрреволюційної організації «Павільйон», дослідженням якої займався херсонський історик О. Коник [2]. Мова йде про арешт трьох учителів у Скадовському районі Херсонської області за обвинуваченнями у контрреволюційній націоналістичній пропаганді серед учителів Скадовського району у 1938 році.

Так званім «надхненником» організації слідство називає вчителя П. Виговського, який мав «сумнівне класове походження», тобто родинні зв'язки з куркулями, та звинувачувався у «вербуванні кадрів для участі у контрреволюційній організації, був ініціатором струнного та хорового гуртків з розповсюдження націоналістичних пісень» [2, с.56]. Разом з П. Виговським були заарештовані К. Бантос, який за словами обвинувачення мав «петлюрівське минуле» та В. Ташіян, також колишній «контрреволюціонер», якого слідство називає «галичанином» так, наче його походження є обтяжуючою обставиною.

У своєму дослідженні О. Коник також акцентує увагу на елементах «конструювання» справи, фальсифікації фактів, навмисному притягуванні вироку під норми статті з найвищою мірою покарання – «український націоналізм». Свідченням цього автор вважає постійні повторювання у справі певного набору слів та

словосполучень, які не лише формували у читача загальний негативний фон, а й слугували «лексичною конструкцією бази звинувачення» [2, с. 58].

Тож, як бачимо з цих конкретних прикладів репресій у середовищі освітян Півдня України, переважна більшість справ виглядають однотипно навіть на перший погляд. Кожна з таких справ починається з характеристики минулого обвинуваченого – чи то кримінальне минуле, чи сумнівне походження, чи приналежність до певної етнічної групи – вже з самого початку справляли негативне враження про підозрюваного. Фактично обвинувачення побудовано на підписаних зізнаннях самих фігурантів справ, але аж ніяк не на об'єктивних неупереджених слідчих діях чи незаперечних доказах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бривко М. Політичні переслідування й репресії проти вчителів України в 1920 – 1930-х роках. *Освіта та педагогічна наука*. 2021. № 2 (177). С. 56 – 74.
2. Коник О. Учительська контрреволюційна організація українських націоналістів «Павільйон». 1938 рік: конструювання карної справи. *Scriptorium nostrum*. 2017. № 3 (9). С. 53 – 63.
3. Павленко В. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України». Джерелознавчий аспект проблеми (20-і – 30-і роки ХХ ст.). *Scriptorium nostrum*. 2016. № 3. 105-126.
4. Павленко В. Херсонський інститут народної освіти у справі «Спілки визволення України» у 20-ті – на початку 30-х років ХХ століття (до 100-річчя Херсонського державного університету). *Scriptorium nostrum*. 2017. № 1(7). С. 122-151.

Рекомендує до друку науковий керівник доцентка Кузовова Н.М.